

В. В. ШИПРИКЕВИЧ ІЗ ЖИТТЯ СЛІВ

У стародавніх римлян слово *capicula* означало собачка. А в нас, як відомо, *канікулами* називається перерва і заняттях у навчальних закладах. Чи не дивно? Виявляється, що ні. Зоря в сузір'ї Великого *Пса* — Сіріус у південних країнах найяскравіша від 22 липня до 23 серпня. В цей час там особлива спека, що викликало потребу зробити перерву у навчанні. В латинській мові така перерва не мала спеціальної назви, а в нас вона пов'язується із згаданим астрономічним терміном.

А яке походження слова *орда*? Найдавніше значення його в романських мовах (латинській, італійській іспанській, французькій) «ряд ниток, що утворюють основу». З бігом часу його почали вживати в значеннях «ряд предметів», «ряд осіб», «ряд солдатів», «підрозділ у військах». У середні віки в тюркських та монгольських народів *ордою* називали ставку хана, столицю феодальної держави. У сучасній українській мові *орда* — «об'єднання кількох кочових племен під владою одного хана у тюркських і монгольських народів», «середньовічна феодальна держава у тюркських і монгольських народів, а також територія цієї держави», «татарсько-турецьке військо»; історики називають *ордою* первісну форму організації людей; безладний, неорганізований натовп — також *орда*.

Татарське слово *сарай* означає «палац». У сучасних українській і російській мовах *сарай* — це «крите приміщення для зберігання майна». У процесі розвитку мови відбуваються певні зрушення або так звані семантичні зсуви і в значеннях питомих, «своїх» слів. Причина цього — в зміні життя, яке віддзеркалює мова, в розвитку мислення й свідомості людини. Так, значення багатьох слів розширюється. Наприклад, словом *перо* з часом почали називати не тільки роговий нашірний утвір у птахів, а й металевий предмет для писання чорнилом. *Крилом* називається тепер не лише орган льоту у птахів, комах, кажанів, а й несуча поверхня літальних апаратів. Крім цього, вживаються звороти «крило будинку», «батьківське крило» та ін.

Є й такі слова, значення яких з бігом часу звузились. Наприклад, у Стародавній Русі *пивом* називали все те, що п'ють, а тепер — тільки певний напій. Слово *година* означало час взагалі, а тепер — проміжок часу в 60 хвилин. *Синій* мало значення «сяючий» і означало будь-який колір.

У сучасних слов'янських мовах існує чимало спільних, споріднених слів. Ці слова або зберегли однакове звучання, або зазнали часткових фонетичних відхилень. Певна їх кількість уживається з однаковим значенням. Проте зустрічаються слова, що звучать однаково чи майже однаково, але мають різні значеннєві відтінки або називають досить віддалені чи й зовсім різні поняття, предмети. Як це пояснити? В силу різних обставин (історичні, природні та географічні умови) те саме слово, набираючи конкретного значення в процесі функціонування, в одній мові зберегло лише частку тієї ознаки, яку воно називає в іншій. Наприклад, у словенській мові *бор* означає «сосна», а не «сосновий ліс» (*бір*), як у російській та українській мовах. Болгарське *коса* має значення «волосся на голові», а не «вид жіночої зачіски», як в українській та російській мовах. Чеське *leb* означає «череп» (пор. укр., рос. *лоб* і з таким же значенням пол. *łeb*). Болгарське *зеле* вживається в значенні «капуста» (пор. укр. — *зілля*, рос. розмовне *зель* і з таким же значенням пол. *ziele*). Болгарське *утроба* означає не «нутрощі», як в українській та російській мовах, а «живіт», натомість польське *wątroba* має значення «печінка». У чеській мові словом *huba* називається *рот*. Польське *rień* означає не тільки «пень», як в українській та російській мовах, а й «стовбур дерева». Болгарське *стол* має таке ж значення, як російські «стул» або українське «стілець». Сербське *тўча* означає «град» (пор. рос. *туча*). Словенське *kvās* має значення «закваска», «дріжджі», а не «кислуватий напій з житняго хліба або борошна», як в українській та російській мовах. Чеське *sukně* вживається в значенні «спідниця» а в українській та польській мовах *сукня* — це синонім до слова *плаття*. Болгарське *зьрно* означає «ягода» (пор. укр. та рос. *зерно*). Чеське

zarovĕd' має значення «заборона» (пор. укр. *заповідь* та рос. *заповедь*), а svobodný означає «неодружений» (пор. рос. *свободный*). Мало схожості в таких значеннях слів: рос. *родина* і укр. *родина*, рос. *гораздо* і укр. *гаразд*, рос. *лишить* і укр. *ліі шити*, пол. *twarz* (обличчя) і рос. *тварь*, пол. *zmartwion* (зажурений) і укр. *змертвілий*, словен. *južina* (обід) і рос. *ужин*, словенське *rumêni* (жовтий) і рос. *румяны*, та укр. *рум'яний*.

Дуже цікава слов'янська міжмовна омонімія: існують спільнослов'янські слова, однакові або близькі фонетичним складом, але вживані в різних мовах з неоднаковим значенням, причому це розходження досягає великої глибини. Наприклад, болгарське *гора* означав «ліс» (пор. однозвучне слово в українській та російській мовах і з таким же значенням — польське *góra*). Польське *pagły* має значення «раптовий» (пор. рос. *наглый*) польські *dywan* «килим» (пор. рос. *диван*), угор. «чарівність» (пор. рос. і укр. *урок*), *głaz* «камінь» (пор. рос. *глаз*). Чеське *holka* означає «дівчина» (пор. укр. *голка* і рос. *иголка*). Сербське і чеське *rozog* має значення «увага» (пор. рос. *позор*). Чеське *dělo* і польське *działo* вживаються в значенні «гармата» (пор. укр. *діло* і рос. *дело*). Польське *guchły* і чеське *guchlý* означає «швидкий» (пор. рос. *рыхлый* і укр. *рихлий*). Болгарське *черга* означає «товста шерстяна ковдра або килим» (пор. укр. *черга*). Чеське *ulícit* уживається в значенні «нарум'янити» (пор. рос. *уличить*). Зовсім різне значення мають в українській та російській мовах слово *участь* або українське *мешкати* і російське *мешкать*. Зустрічаються однозвучні слова, що мають у споріднених мовах цілком протилежне значення. Так, чеське *čerstvý* означає «свіжий» (пор. укр. *черствий* і рос. *черствый*), польське *ugoda* вживається в значенні «краса» (пор. рос. *урод*), чеське *zaromínat* і польське *zaromínac* мають значення «забувати» (пор. рос. *запоминать*).

Як же пояснюють мовознавці таке явище, коли ті самі слова функціонують у кількох мовах з різним значенням? Справа в тому, що, перейшовши з прамови в пізніші споріднені мови, деякі слова втратили своє початкове значення, свою внутрішню форму, яка колись існувала, але з часом забулась. Ця забута сьогодні початкова, внутрішня форма називається етимомом. Тому історія однакових звучань слів у споріднених мовах неоднакова: один і той же етимон у різних мовах може розвинути у різні пізніші значення, а через те й зустрічаються у наш час слова, тотожні тільки з походження, а не за своїм значенням.